

ЦИКЛІЧНІСТЬ ЯК ФОРМА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Економіка, як і будь-яка інша система, розвивається нерівномірно, хвилеподібне. Така форма руху пояснюється значною мірою законом спадної граничної продуктивності всіх факторів виробництва. Для того, приміром, щоб земля приносила кращі результати з одного гектара, необхідно щоб відбувалися докорінні зміни в технічному (технологічному) базисі. Тільки тоді є сенс здійснювати нові капіталовкладення. У межах існуючої технології зростання ефективності інвестицій завжди має певну межу, подолання якої зумовлюється НТП і вищою кваліфікацією робітників. Застосування новинок НТП вимагає нагромадження капіталу. Запровадження їх у виробництво зумовлює спочатку швидке зростання граничної корисності факторів виробництва, потім це зростання повільнішає і, досягнувши певного рівня, починає спадати. Так відбуваються злети і спади в економіці. Якщо зміни в технологічному базисі галузей інфраструктури відбуваються через великі проміжки часу (споруди, мости, дороги тощо мають тривалий строк служби), то мають місце довгі хвили. Якщо йдеться про верстати, машини, устаткування, строк функціонування яких значно менший (до 10 років), оновлення їх відбувається швидше. Таким чином, підвалини хвилеподібного (циклічного) розвитку закладеш в самому технологічному базисі виробництва. Але це не єдина причина економічних коливань.

Циклічні коливання в економіці були відомі давно, але до початку XIX ст. вони мали здебільшого сезонний характер, що було зумовлено переважанням сільського господарства і особливостями сільськогосподарського виробництва, відсутністю сформованого суспільного характеру виробництва у кожній окремій навіть розвинутій країні та іншими факторами. А починаючи з 1825 р., циклічні коливання в економіці стали відбуватися постійно, через певний інтервал. Лише в XX ст. у розвинутих країнах заходу мали місце 12 циклічних криз [8, с. 7-9].

З часу першої такої кризи в економічній теорії виникло близько 200 концепцій причин її появи по суті. Але ця проблема залишається нерозв'язаною і сьогодні, хоч стає все більш актуальною, оскільки економічна криза вперше за декілька останніх десятиріч вразила і народне господарство України.

Звідси випливає і основна мета теми реферату — розкрити причини і типи циклічних коливань в економіці, суть і структуру самого циклу, а також з'ясувати основні фактори, що визначають темпи економічного зростання.

При написанні цієї реферативної роботи мною була використана економічна література вітчизняних і зарубіжних авторів, періодичні і статистичні видання.

Ринкова економіка розвивається циклічно. Економічне зростання змінюється спадом виробництва, розквіт — кризою і депресією. Багаторічні спостереження засвідчують, що циклічні коливання мають синхронний характер. Вони відбуваються зі сталою послідовністю і, як правило, у чітко визначених часових межах. Це дає підстави розглядати циклічність як загальну закономірність економічного розвитку.

Неприпустимим є спрощений підхід до розвитку аналізу економічного циклу. Циклічність — це специфічна форма ринкової економіки. У зв'язку з цим економічна криза несе на собі як руйнівну, так і конструктивну функцію.

Криза є необхідною ланкою економічного оновлення, інструментом формування нової, вищої (порівняно з попереднім розвитком) системи структурних зв'язків, однією з найважливіших умов самоудосконалення господарського механізму.

У теорії економічного циклу важливе місце займає проблема економічної рівноваги. Рівновага й економічна криза — діалектичне взаємопов'язані протилежності, які не існують відокремлено одна від одної [4, с. 22-27].

Циклічність як об'єктивна закономірність економічного розвитку є багатоструктурною за своїм змістом. З урахуванням тривалості розрізняють короткочасні, або короткі (3-4 роки), середні (7-11 років) і великі економічні цикли (40-60 років). Типи циклів розрізняють також, виходячи з неоднозначності матеріальної основи їхнього розвитку і характеру впливу на економічні процеси. Крім того, специфічність різних типів економічних циклів не є абсолютною. Причинно-наслідкові зв'язки, що зумовлюють їхню дію, так само, як і їхні функції, багато в чому переплітаються. При цьому слід урахувати і те, що в своєму розвитку різномірні цикли накладаються один на одного, що

також ускладнює їхню диференціацію.

Багато країн світу, що страждають від фінансової кризи (в першу чергу країни ОЕСР), серед альтернативних напрямів мінімізації її негативних наслідків розглядають зниження податкового навантаження з метою стимулювання внутрішнього попиту й інвестицій або збільшення державного фінансування заходів із підтримки національної економіки.

У Великобританії з 1 грудня 2008 року знижену стандартну ставку ПДВ із 17,5 % до 15 %, що за оцінками уряду, дасть змогу залишити в розпорядженні домогосподарств близько 12,5 млрд. фунтів стерлінгів, які вони зможуть витратити на споживання. Цей захід є частиною трирічної широкомасштабної фіскальної програми, яка також передбачає відстрочення податкових зобов'язань для малих і середніх підприємств і податкові пільги для населення з низьким рівнем доходів. Водночас уряд Німеччини офіційно заявив, що не наслідуватиме Великобританію, оскільки німецькі громадяни мають схильність до заощаджень, аніж до витрачання грошей на споживання.

Уряд Франції передбачає застосування методу прискореної амортизації для нових інвестицій, що вплине на скорочення зобов'язань підприємств за податком на прибуток. Уряд Нової Зеландії планує знизити податки (розроблено відповідний трирічний план).

Уряд Великобританії передбачає в рамках трирічної програми витратити близько 20 млрд. фунтів стерлінгів (23,6 млрд. євро) на стимулювання розвитку економіки й виведення її із кризи.

Фінансування цих аналогічних заходів призведе до збільшення бюджетного дефіциту в різних країнах ЄС, тому Єврокомісія тимчасового (терміном на 1 рік) дозволила перевищення показника Маастрихтського критерію бюджетного дефіциту, який становить 3% ВВП країни. Єврокомісія також внесла пропозицію щодо тимчасового (на 2 роки) скорочення ставки ПДВ. Уряду 15 країн членів – ЄС відхилили цю пропозицію, оскільки, на їхню думку, такий захід не приведе до бажаного поживлення споживчого попиту [1].

Постсоціалістичні країни Європи на відміну від розвинутих країн зосереджують увагу переважно на здійсненні заходів щодо збільшення державних доходів. Так, уряд Польщі пропонує здійснити ставки акцизів на алкоголь та імпорتنі автомобілі з метою отримання додаткових коштів для фінансування дворічної програми виходу з фінансової кризи. Згідно з цією програмою заплановано виділити майже \$15 млрд. на підвищення верхньої межі гарантування банківських вкладів та ще понад \$15 млрд. – для надання позик малому і середньому бізнесу та фінансування інвестицій у виробництво джерел відновлювальної енергії [2].

У листопаді 2008 року уряд Литви прийняв рішення з 1 січня 2009 року збільшити ставки двох головних податків – ПДВ (з 18% до 20% при одночасному скасуванні всіх пільг) і податку на прибуток підприємств (з 15% до 20%) – табл. 1.

Таблиця 1

Номінальні ставки основних податків у окремих розвинутих країнах світу станом на листопад 2010 року, %

Країна	Податок на прибуток підприємств	ПДВ	Максимальна ставка податку з доходів фізичних осіб
Австрія	25,0	20,0	50,0
Бельгія	33,9	21,0	50,0
Великобританія	30,0	15,0	40,0
Данія	24,0	25,0	59,0
Естонія	22,0	18,0	22,0
Ірландія	12,5	21,0	30,4
Литва	20,0	20,0	20,0
Нідерланди	20,0 – 25,5	19,0	52,0
Німеччина	30,0 – 33,0	19,0	45,0
Нова Зеландія	33,0	12,5	39,0
Норвегія	28,0	25,0	51,3
Польща	19,0	22,0	40,0
Португалія	25,0	20,0	42,0
Угорщина	16,0	20,0	36,0
Фінляндія	26,0	22,0	31,5
Франція	33,3	19,6	48,1
Швеція	28,0	25,0	56,0
Україна	25,0	20,0	15,0

У наслідок таких змін із 2009 в Литві номінальна ставка по всіх трьох податках становитиме 20% [2].

У Естонії вирішено на 1 рік відстрочити заплановане скорочення ставки податку на прибуток з 21% до 20%. А уряд Угорщини, який вважає скорочення податків одним із найважливіших заходів для виведення країни із кризи, відклав обговорення конкретних шляхів скорочення податків до наступного року, зважаючи на високі ризики збільшення бюджетного дефіциту.

Для України заходи щодо зменшення ставок основних податків та істотного збільшення бюджетних видатків є неприйнятними з таких міркувань:

- навіть за стабільних економічних умов в нашій державі її соціальні зобов'язання істотно перевищують фінансові можливості;
- зниження податкових ставок як інструмент стимулювання інвестицій в умовах політичної нестабільності України не забезпечить бажаних результатів, а лише призведе до зменшення й без того обмежених фінансових можливостей бюджетів України;
- відсутність джерел фінансування бюджетного дефіциту (зокрема реальних можливостей здійснення запозичень та приватизації державного майна на вигідних умовах) навряд чи дасть змогу збільшувати видатки Держбюджету понад отриманим ним доходи [3].

Істотне зниження економічної активності підприємств в умовах кризи створює загрози для мобілізації бюджетних надходжень. Тому для мінімізації впливу фінансової кризи на дохідну частину бюджету України першочергову увагу необхідно приділити таким питанням:

- зменшенню ризиків ухилення від оподаткування;
- удосконаленню механізмів зниженню податкового навантаження на фінансові ресурси підприємств;
- формуванню надійної інформаційної бази прогнозування податкових надходжень на основі створення системи моніторингу показників фінансової стійкості і платоспроможності підприємств.

Законом України від 31.10.2008 № 639-VI "Про першочергові заходи щодо запобігання негативним наслідкам фінансової кризи та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" всупереч Конституції було встановлено, що розміри прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати змінюються відповідно до індексу інфляції (індексу споживчих цін) [4].

В такий спосіб повністю підірвано існуючий механізм підвищення грошових доходів населення, що базується на соціальних стандартах, яким є прожитковий мінімум. Основною причиною допущення такого стану речей є те, що всупереч Генеральній угоді, Уряд одноосібно виносить на розгляд Верховної Ради України законопроекти без попереднього їх узгодження з об'єднаннями профспілок і об'єднаннями роботодавців [6].

Номінальні доходи населення на 1 грудня 2008 р. склали 140,1% до торішнього рівня. Проте внаслідок високого рівня інфляції їх реальний рівень значно нижчий.

Реальне зростання доходів протягом 2008 року теж з місяця в місяць знижувалося. Якщо в першому кварталі 2008 р. зростання доходів з урахуванням цінового чинника складало 19,2%, то за січень – листопад 2008-лише 11,4 %. Вперше з 2001 року (якщо не враховувати сезонні січневі зниження) в листопаді 2008 р. зафіксовано рекордне зниження розміру реальної середньомісячної заробітної плати - на 6,2 % до жовтня 2008 року.

Номінальна заробітна плата в Україні в листопаді 2008 року склала 1823 грн., що на 94 гривні менше, ніж в жовтні того ж року - 1917 грн. Якщо в 2007 році зростання зарплати було поступальним протягом всього року, то за чотири останніх місяці 2008 року зростання зарплати зупинилося.

В грудні 2008 року ріст середньої заробітної плати відновився виключно за рахунок традиційної виплати річних премій і бонусів; в кінці року її середній розмір виріс на 178 гривень (+9,7 %) і досяг 2001 грн. Така надбавка в доходах українців виявилася найбільшою за минулий рік, але найменшою з 2005 року. Адже в грудні 2007 року заробітна плата виросла на 190 гривень, або на 12,8 %, а в кінці 2006 року - на 15,7 %. В цілому за минулий рік середня зарплата виросла на 18,6 %, що набагато нижче рівня інфляції - 22,3 %. Тому реальна зарплата громадян за рік знизилась на 3%, чого не було з 1998 року, коли вона впала на 12,9%. З 2001 року щорічні темпи росту реальних доходів українців значно перевищували 10%. В доларовому еквіваленті (за офіційним курсом Нацбанку) середня зарплата в Україні впала за 2008 рік на 21,66% - з \$331,7 до \$259,8.

За оцінками економістів, в 2011 році українців очікує подальше зниження рівня реальних зарплат як мінімум на 12%. Серед очікуваних на ринку праці тенденцій аналітики акцентують увагу на тонізацію зарплат. І одним із способів такої тонізації є формальне переведення працівників на неповну зайнятість. Тільки в грудні кількість працюючих в умовах неповної зайнятості збільшилася

на 27,7%, до 0,829 млн. А частка працівників, які знаходяться в умовах вимушеної неповної зайнятості зростає з 5,8% до 7,5%.

Лише завдяки поверненню протягом листопада біля 600 млн. грн. заборгованості по зарплаті вдалося зменшити її загальний розмір на 1 січня 2011 року до 1,1 млрд. грн.

Умови сьогодення та неефективні антикризові управлінські рішення вказують на те, що загострення кризи та прояв ризиків ще попереду. З огляду на це, актуальним питанням для наукових досліджень з обґрунтування, систематизація та характеристика проявів ризиків, що спричиняють та поглиблюють фінансову кризу.

Отже, ключовим аспектом у дослідженні передумов виникнення криз та обґрунтування ефективних засобів управління ними є індифікація та оцінка ризикових ситуацій, що передують кризам, а також сфері їх походження.

Вищезазначені характеристики кризи стосуються також і фінансових криз, в епіцентрі яких, як правило, є банківські установи в силу функцій, які вони виконують в економіці країни.

Вивчення причин фінансових криз активно здійснюються протягом останніх 25 років. Однак і донині не існує єдиного підходу до визначення поняття "фінансова криза". В зарубіжних державах її сутність визначає через окреслення двох основних складових – банківської та валютної криз. Сумісне дослідження цих криз зумовлене такими причинами:

- для дослідження цих криз застосовується подібні методи, а застосування однакових систем аналізу та оцінки ризиків дозволяє виявити як виникнення системної банківської кризи, так і ризик суттєвої девальвації національної валюти ;

- банківська та валютна кризи тісно взаємопов'язані – девальвація нацвалюти суттєво підвищує ризик виникнення банківської кризи і навпаки.

Найвідоміші в зарубіжній практиці тлумачення банківських та валютних криз, сформульовані Франкелем, Роузом, Детрагичем, Деміргюч-Кунтом, такі :

- валютна криза виникає при номінальному знеціненні нацвалюти на 25%, яке супроводжується зростання темпів знецінення валюти на 10% у порівнянні середнім рівнем за останні 5 років ;

- банківська криза розгортається при виникненні хоча б однієї з таких умов:

- частка непрацюючих активів у загальному обсязі активів банківської системи перевищує 10%;
  - витрати на відновлення функціонування банківської системи перевищує 2% ВВП країни;
- наслідками проблем у банківському секторі є націоналізація значної його частини (понад 10%);
- у країні відбувається масове вилучення депозитів або вводять обмеження й заборони щодо розірвання депозитних угод та вилучення коштів вкладниками, оголошують "банківські канікули".

Власне індифікація факторів, які відіграють ключову роль у формуванні кризових ситуацій на фінансових ринках, та пошук і застосування найбільш ефективних моделей їх прогнозування здійснюється дотепер.

Економічна структура не є статистичною. Вона підвладна змінам. Причому, чим швидше вони відбуваються, тим еластичніше пристосовується структура до вимог часу, тим успішніше розвивається економіка. Після Другої світової війни структурні зміни в економіці відбулися у всіх країнах різними шляхами. Україна має виробити власну стратегію структурної перебудови економіки, для чого необхідно технічно переозброїти всі галузі виробництва, перерозподілити нагромадження, сформувати раціональну податкову і цінову політику, забезпечити поступове зближення темпів зростання виробництва засобів виробництва та предметів споживання.

Опрацювавши теоретичний і практичний матеріал можна зробити наступні висновки:

1. За своїм змістом поняття "економічна рівновага" відображає такий стан економіки, за якого досягаються стійке врівноваження взаємодіючих структур, що протистоять одна одній, їхнє взаємне збалансування.

2. Цикли характеризують періодичні злети й падіння кон'юнктури, які проявляються перш за все у різних формах невідповідності попиту та пропозиції. Також, під циклами розуміють безперервні коливання економіки, коли зростання змінюється спадом.

3. Цикли означають:

- по-перше, порушення рівноваги і перерву розвитку по висхідній, внаслідок чого скорочується обсяг національного виробництва;

- по-друге, позбавлення багатьох з тих, хто бажає працювати, можливості знайти роботу і забезпечити собі нормальний рівень доходу;

- по-третє, доведення до банкрутства багатьох підприємств, змушуванням їх подекуди суттєво

погіршувати свій економічний та соціальний стан;

по-четверте, одночасне існування інфляції і безробіття ще більше посилює невизначеність та знедоленість широких верств населення, спричиняючи перерозподіл багатства на користь незначної частки населення.

Аспектів згубного впливу циклічного розвитку дуже багато.

4. Однак циклічність є не тільки злом, а й благом, для економічної системи. Справа в тому, що криза справляє оздоровчий вплив на економіку, зумовлюючи ліквідацію тих підприємств, які задовольняли штучно створений попит. Вона стимулює технологічне оновлення виробництва, позбавлення від застарілих форм організації виробництва й менеджменту, посилює дух " конкуренції та активізує економічне життя суспільства.

5. Особливості сучасних економічних циклів

- Швидкоплинний розвиток НТП спричиняє потребу і робить можливим частіше оновлення основного капіталу, внаслідок чого повторюваність криз стає частішою.

- Інтернаціоналізація виробництва, поглиблення науково-технічного співробітництва, глобалізація економіки та розвиток НТП зумовлюють синхронізацію економічних циклів у різних країнах та регіонах світу.

- Державне антициклічне регулювання спрямовується на недопущення перегріву економіки, що робить зазвичай економічні кризи не такими глибокими, а для циклу не є безумовним проходження усіх фаз.

6. Антициклічна політика спрямована на згладжування коливань в економіці. Найчастіше виділяють два типи заходів держави, спрямованих на подолання циклічних коливань: політика стримування і політика експансії. Усі заходи держави такого характеру пов'язані з регулюванням сукупного попиту і впливом на величину витрат, що здійснюються економічними агентами.

Література

1. Vasiliev V.S., Rogovskiy E.A. World Financial Crisis. Phase 2 (Recession). USA-Canada. Economy, politics, culture, 2009, №3, p.24 (russ.),
2. Дані МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.imf.org
3. Дані Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
4. EU tackles social dimension of economic crisis [Electronic resource]: official web-site. EU. – 2009. – Access mode: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=736>
5. Дані Держкомстату України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
6. Верховодова Л. Економічна криза в Україні: наслідки та ефективність антикризової політики. – Інформаційний бюлетень. Центр економічного розвитку / Л. Верховодова, К. Агеєва, Д. Згортюк. – К., 2009. – С. 58–62.

Рецензент д.е.н. Ткач В.О.